

Оксана Шур

«НАЦІОНАЛ-ЖІНОЧА» ЛІТЕРАТУРА ВІД МАРІЇ МАТІОС

Буковинська письменниця Марія Матіос відома як авторка гарантованих бестселерів: кожна книжка із її іменем розходить ся значними накладками, що би то не було – художня проза, лірична збірка, мемуари, кулінарні рецепти, брошура патріотичної тематики. У 2005 році вона стала лауреаткою Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка за роман «Солодка Даруся». Символічний капітал письменниці настільки значний, що на піку літературної слави вона успішно розпочала політичну кар'єру, поповнивши когорту народних обранців у парламенті. Визнання експертів – членів журі поважних премій та конкурсів – у цьому разі поєднано із любов'ю широкою аудиторії.

Відтворити хронологію творчості Марії Матіос вдається не одразу. Її книжки виходять у світ не в тому порядку, у якому авторка пише. Більше того, часто це збірки, де твори об'єднані тематично, а не подані як підсумок роботи за певний часовий відтинок. Деякі книжки створюються протягом тривалого часу, одночасно з роботою над іншими виданням. Тут для зручності подамо їх у послідовності публікацій із застереженням, що для ґрунтовнішого дослідження еволюції творчості авторки необхідно вибудувати розлогу схему, зважаючи на дати написання творів, першодруків (періодика, антології тощо) і виходу як окремих книг чи збірок.

Марія Матіос дебютувала як поетка у 15-річному віці і на сьогодні її доробок налічує сім збірок лірики: «З трави і

листя» (1982), «Вогонь живиці» (1986), «Сад нетерпіння» (1994), «Десять дек морозної води» (1995), «Жіночий аркан» (2001), «Жіночий аркан у саду нетерпіння» (2007). Вірші вкраплено і в структуру збірки «Нація». Для стислої характеристики лірики Матіос достатньо сказати, що основними домінантами є увага до внутрішнього світу особистості, багата метафорика, потужний національно-культурний компонент. Осмислення ліричною героїнею філософських проблем буття з позицій жінки як представниці «другої статі», залежної від емоцій, почуттів, тілесного, яка, проте, вже здатна озвучити власні переживання потужним голосом, — одна із магістральних тем поетичної творчості представниці покоління «вісімдесятників».

Уперше прозу Марії Матіос опубліковано у 1992 році на сторінках журналу «Київ». Але окремі книжки з'являються аж на початку 2000-х, і до їхнього складу часто входять тексти, написані у другій половині 1980-х. Наявністю досить значного запасу створеної за тривалий час прози і пояснюється частота виходів нових книг у період з 2001 до 2011 рр.: «Нація» (2001), «Життя коротке» (2001), «Бульварний роман» (2003), «Фуршет» від Марії Матіос» (2003), «Солодка Даруся» (2004), «Щоденник страченої» (2005, 2007), «Містер і місіс Ю в країні укрів» (2006), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Москалиця; Мама Маріца — дружина Христофора Колумба» (2008), «Кулінарні фіглі» (2009), «Чотири пори життя» (2009), «Вирвані сторінки з автобіографії» (2010), «Армагедон уже відбувся» (2011). Зауважимо, що «Вирвані сторінки...» належать до мемуарної прози: авторка згадує випадки зі свого життя й інтерпретує їх у контексті суспільно-політичної ситуації, дає гостру оцінку вчинкам громадських діячів, з якими доводилося перетинатися за різних обставин. Цей текст виглядає досить блідо на фоні художньої прози Матіос. Йдеться насамперед про постійне намагання моралізувати і підсумовувати, притому відкрито, у формі окремих ліричних відступів. Оповідачка перебуває на позиціях народної моралі і відкрито це демонструє; враження, що й сюжети для спогадів дібрано відповідно до

того, наскільки вони ілюструють нищість сьогодення: описи ситуацій, в яких негідно поводитися Дмитро Табачник, Володимир Яворівський, Ганна Герман, та протиставлення їм розповідей про Богдана Ступку, Юрія Ілленка, Івана Миколайчука... Такий собі канон та антиканон сучасних нам суспільно-культурних персонажів. Історії з життя, промови, ювілейні статті доповнено автоінтерпретаціями творчості: зібрано інтерв'ю, передмови, тези виступів і доповідей, з яких, знову ж таки, читач має зрозуміти, як жити по правді.

Зараз письменниця працює здебільшого у прозових жанрах. І якщо її поезію критика не розглядає як першорядну, то проза, навпаки, оцінена досить високо. Вже у дебютній новелі «Юр'яна і Довгопол» (1992) помітні основні риси, що характеризують історичну прозу Матіос. Тут зачеплено тему життя буковинського села першої половини ХХ століття, розробка якої згодом принесе письменниці всеукраїнську славу. Перед нами – історія багатодітної Юр'яни та людяного емгебіста Леоніда Довгопола. З жінкою стається викидень і того ж дня радянська влада заарештовує її чоловіка. Довгопол, який таємно симпатизує Юр'яні, добивається звільнення селянина. У день річниці Жовтневої революції повстанці ранять емгебіста; порятувати його можуть лише в лікарні, на шляху до якої – численні партизанські засідки. Тим часом Юр'яна продовжує стікати кров'ю після викидня, і єдиний шанс вижити для неї – це теж потрапити до лікаря. Оповідь обривається в кульмінаційний момент, коли знекровлених чоловіка і жінку везуть гірською дорогою, поспіхом прориваючись крізь стрілянину повстанців. Потокосом свідомості одного із другорядних персонажів завершується текст: «Що це так цокає? Це годинник чи серце... Боже, хто може любити цей цокіт? На Німчичі може бути засідка... Але там є хлопці... Сьогодні жовтневі свята... Вони для всіх червоні... Навіщо ми вбиваємо один одного так нещадно... [...] Чому вони кажуть зупинитися? Що? Зупинитися вбивати один одного чи зупинити машину? Я зупинив би, але не можу вже... Попереду – засідка, позаду –

кров... Так багато крові... На нас, Льоню... І на ній, Уласісі... Так вона ж дітей скільки народила... Ці ріки вашої обидвох крові... Це одна кров... вона заливає й мене... й хто буде знати, котра з них чиста... кров... Брате!!! Не вмирай!!! Я ж усіх їх перестріляю!!!» Як закінчиться шалена гонитва – авторці нецікаво. Головне – відчуття у межових ситуаціях, якими новела буквально переповнена: втрата дитини, арешт годувальника, симпатія до ворога, загроза смерті. При цьому переживанням персонажів приділено не так багато уваги, тоді як у свідомості сучасного читача спалахує безліч емоцій. Герої, зазначимо, більшість перипетій переживають досить спокійно. Наведена цитата – радше виняток, допущений для підсилення ефекту: ріки крові ллються із Юр'яни і Довгопола, потік думок рветься із мозку емгебіста.

Отже, використання засобів поетики експресіонізму – ще одна типова риса прози Матіос. Письменниця всерйоз не захоплюється психоаналізом і межові стани людської свідомості цікаві їй зовсім по-інакшому, ніж австрійським і німецьким модерністам, що, відповідно, не дає жодних підстав дослідникам зараховувати її доробок до зазначеного напрямку, – у численних інтерв'ю вона розповідає про те, як важко хворіє, кров'ю пишучи літературу, але не наголошує на застосуванні серйозних теоретичних праць для вибудови образів і ситуацій. Таке наслідування створює ілюзію щирості і навіть правдивості зображеного – але не більше.

Авторка не піддається спокусі наділити простих людей надмірною здатністю до саморефлексії. Персонажі історичної прози мають власну систему координат, де випробування долі сприймається як закономірність. І смерть близьких, і матеріальні втрати належать до речей, які треба пережити. Зрештою, навіть власне життя не є аж такою надмірною цінністю: це відміряний вищими силами шлях, який потрібно подолати. В оповіданні «Не плачте за мною ніколи...» баба Юстина дає чіткі інструкції стосовно власного похорону, без тіні жалю наводячи десятки деталей про смерть сусідів, родичів і добрих знайомих. Тут жалкують хіба за молодістю та через наглу загибель: Дмитрика у «Май-

же ніколи не навпаки» шкодують усі, Кирила, який прожив досить довго і виростив дітей, оплакують недовго, а віднайдена мертвою божевільна Маріка викликає емоцій не більше, ніж метелик. Так само легко й зі статевими стосунками та народженням дітей. Викидні та смерть немовлят є буденним явищем. Наявність любаски майже не засуджується, хоча подружню вірність народна мораль схвалює. Долею позашлюбних дітей не надто переймаються: Тимофій не опікується донькою від єврейки Естер, аж поки та напередодні депортації не впрошує його родину залишити дівчинку у себе. Персонажі Матіос, безперечно, здатні на сильні переживання, емоції, почуття, але їм невластиві розлогі роздуми на глобальні теми: народна і християнська мораль дають відповіді на усі питання. Навіть коли в їхні уста вкладено дидактичні промови, то це, як правило, не виходить за рамки «народної мудрості». Авторка реконструює свідомість представників спільноти на певному історичному етапі (час тих чи тих подій, про які йдеться в тексті, встановити досить легко). Намагання досягти ефекту реалістичності в такий спосіб виправдане, бо коли героїня починає філософувати, як-от Світлана Олексюк, яка займається цим спершу в листах до батька з грецьких заробітків, а потім над його могилою, одразу постає запитання – звідки це могло узятися в людини, яка, можливо, отримала освіту і читала книжки, але нам про це нічого не сказано?

Зауважимо, що в доробку Марії Матіос, окрім позначеної рисами експресіонізму історичної прози, наявні ще й тексти, де письменниця вдається до поетики імпресіонізму. У такій манері написано книжки «Чотири пори життя» та «Щоденник страченої», окремі оповідання зі збірки «Нація». До детальних описів внутрішніх станів, почуттів авторка вдається, пишучи про наших сучасників. Це ще один сегмент зачеплених Марією Матіос тем: особисті проблеми жінок середнього віку, що живуть у районних та обласних центрах – самотність, стосунки з дорослими дітьми, розлучення, романи з одруженими чоловіками, випадковий секс із місцевим начальством...

Спроби використання такої поетики зрідка трапляються й в історичній прозі, коли персонаж перебуває на піку почуттів, найчастіше любовних. Можливо, доречніше говорити про ліризацію прози Марії Матіос на рівні певних епізодів незалежно від обраного в кожному конкретному випадкові жанру. Авторка, що починала творчий шлях як поетка, вдається до ліричних відступів щоразу, коли героїня мучиться пристрасстю або складає гімн коханцевому тілу: «Обожнюю його, як обожнюю лише свою маму. Дві великі, та не печальні, сльози котяться мені по обличчі. Люблю його безмежно, та німо, як найніміша у світі жінка, що не чула людського голосу, лише знає мову губ і пальців. І я торкаюся його – начебто хочу стати снігом чи цвітом, і засипати ним, і втопити у ньому» («Чотири пори життя»).

Про що б не писала Матіос: чи то про Буковину 1940-х років, коли край остаточно приєднано до складу СРСР, а повстанська боротьба все ще триває, чи то про раніший час, першу третину століття, коли російська армія вперше увійшла до гірських сіл, чи про сучасну Україну, – вона не намагається створити панорамну картину доби. Авторка дає можливість відчути ціле через деталь і накреслює дрібні епізоди, описуючи їх як типові ситуації, котрих ставалося безліч. Та й кожен її персонаж, хай би який надзвичайний, є неодмінним компонентом хронотопу. Всюди є заможні родини і родини нещасні, місцева божевільна, знахарка, нешлюбні діти і діти сусідські. Та й навіть легенди майже однакові. Солодка Даруся, зведена з розуму ще в дитинстві, подібна до Маріки, яка в дівочтві вішалася на мотузці гойдалки через невірного жениха («Майже ніколи не навпаки»), історія врятованої молодим емгебістом Корнелії переплетена із сюжетом про Довгопола і Юр'яну, перегукується із нарисом про закохану пару, що проводить останню ніч у криївці, а та, своєю чергою, повторюється у повісті «Армагедон, що вже відбувся», де Іван Олексюк ціле життя мучиться через невмисне убивство пари повстанців, чоловіка і жінки, яких він проткнув залізним шупаком крізь килим.

Мотив чи образ в одному тексті існує як периферійний, а вже в іншому може з'явитися як центральний. Так, у «Майже ніколи не навпаки» Григорій Кайдан повертається із війни і застає в хаті двох немовлят, народжених дружиною від вояка російського війська. Про їхню долю ми нічого не знаємо, окрім того, що нічого незвичайного не відбулося. Але народжена від загарбника дівчинка стає головною героїнею наступного твору – «Москалиця».

Найяскравішим епізодом молодих років, про який персонажі Марії Матіос згадують протягом решти життя, є любов. Найромантичніші стосунки у творах буковинської письменниці ґрунтуються насамперед на тілесному бажанні. Часто еротична любов переростає у фатальну залежність жінки від чоловіка. І це правило діє в усі часи. Якщо раніше жінку біля чоловіка утримувала насамперед довічна шлюбна угода, то з послабленням інституту шлюбу надзвичайної ваги набирає інстинкт, який уже не стримуваний страхом і остаточно затьмарює розум. Героїні «Щоденника страченої» та «Чотирьох пір життя» – сучасні жінки. Але їхні стосунки із чоловіками такі ж, як і в історичних творах письменниці про жительок патріархального села: зводяться до страждань, чекання, мук пристрасті і коротких митей щастя. Вони спрагло реагують на будь-який знак уваги з боку навіть малознайомого чоловіка; що й казати про періодичні візити одружених коханців, які ділять життя на до і після. Героїня Марії Матіос готова відкинути результати вікової боротьби за рівні права в обмін на чоловічу ласку і в сліпому пориві не боїться суспільного осуду, який втратив свою страшну силу. Вона складає коханцеві нову Пісню Пісень, зраджує пам'ять покійного чоловіка, скасовує поїздку закордон, здатна чекати три доби, не виходити з дому, повільно сходити з розуму, а потім вбити сокирою коханця, який не думав, що все так серйозно, чи заподіяти смерть самій собі. І цим сучасна міська жителька мало чим відрізняється від Петруні, котра губить юного коханця, бо несла брехати чоловікові-нелюбу, чи Теофілі, яка з несподіваною для себе насолодою віддається загарбникові-черкесові, а чи вдовиці

Естер, що зваблює сусіда Тимофія, чи десяткам коханок бездушного Івана Олексюка, який вмів підступити до жіночого тіла. Здається, єдиний спосіб вберегтися від «жіночої долі» — це взагалі не знати такої любові, як-от знахарка Северина Москалиця, або зректися її, як божевільна Маріка, покинута женихом заради багатой нареченої. Утім, цим жінкам ніхто не заздрить. Їм, навпаки, співчують усі персонажі на чолі з авторкою. На їхню думку, жіноча доля без чоловіка стає ще важчою. Однак передбачити шлюбне щастя дуже складно, адже дівчина цілком залежна від батьківської волі, а також від несподіваних змін у поведінці партнера, бо ж любов минуща. Життя в усі часи рано чи пізно зводиться до рутини, яка охоплює усі сфери, зокрема й приватну.

Апофеозом любові стає трагедія стосунків матері і сина («Мама Маріца, дружина Христофора Колумба»). Після смерті чоловіка Маріца присвячує життя синові-інваліду; і, зрештою, стає його коханкою, бо немає іншого способу заспокоювати здорове тіло і хвору психіку. Піти проти суспільної моралі, порушити приписи доступу до тіла — це вища форма пожертви, із якою, проте, героїні не вдається справитися. Вона закінчує життя самогубством, а разом із нею гине й син. Мазохізм, отже, стає однією із найвищих виявів любові: дитина-інвалід стає знаряддям для витворення матір'ю сенсу життя. Після чоловікової смерті Маріца переносить усі почуття на сина, майже фетишизує його — залишає роботу і не займається більше нічим, окрім обслуговування дитини, виконуючи функції медиків, батька як годувальника, матері як доглядальниці, а наприкінці уже й дружини, в такий спосіб замикаючи коло і, нарешті, возз'єднуючись із давно втраченим Христофором-першим.

Кілька років тому Василь Шкляр романом «Залишенець» завоював чоловічу частину патріотично налаштованої читацької аудиторії. Марія Матіос зробила це набагато раніше з аудиторією жіночою, давши їй *національну* і *націоналістичну* масову літературу, цілковито відмінну від примітивних

дамських романів пера нібито західних авторів (насправді – російських «літературних негрів»). Українська жінка впізнає себе у персонажах Матіос: чи то у розповідях про сучасність, чи то в історичних новелах, повістях, романах – доля тих, хто жив п'ятдесят чи сто років тому, не так уже й відмінна, якщо подумати. Прозою про минувшину захоплюються і чоловіки, це вважається добрим тоном, адже у цьому жанрі поряд із приватними переживаннями на перший план виступає компонент національного міфу та ідеологічна складова. Таким чином, Марія Матіос – це авторка, якій вдалося цілеспрямовано створити буковинський текст, увійти ним до канону найновішої української літератури й одночасно здобути популярність серед найширшої читацької аудиторії.